

Standaardiseringsproces niet zo lineair als gedacht

Christine Sas

De historische sociolinguïstiek is een relatief nieuwe tak in de historische taalkunde waar de laatste tientallen jaren welig nieuwe bladeren aan groeien. Deze uitgave is de derde in de reeks *Advances in Historical Sociolinguistics*, waarvan de eerste twee volumes geredigeerd werden door Gijsbert Rutten en Marijke van der Wal, beiden werkzaam in Leiden. In deze uitgave wordt nadrukkelijk verwezen naar van der Wal als inspiratie en is haar Belgische evenknie, Wim Vandenbussche (VUB), samen met collega Rik Vosters, mederedacteur.

Het opzet is ambitieus; de auteurs trachten namelijk een vergelijkend sociolinguïstisch beeld te geven van de relatie tussen taalnormering en -gebruik van de zestiende tot de negentiende eeuw, in zowel het Nederlands, het Frans, het Engels als het Duits. Ze proberen er met andere woorden achter te komen in hoeverre de toenemende drang naar taalnormering in deze cruciale periode ook het effectieve taalgebruik in alle lagen van de bevolking beïnvloed heeft, en in welke mate dat internationaal vergelijkbaar is. Dit soort onderzoek is nodig omdat het aantoont dat de introductie van een norm of standaard niet automatisch leidt tot de aanvaarding en verspreiding daarvan, zoals in traditionele taalgeschiedenissen wel vaak aangenomen wordt. Die gaan vaak uit van elitair taalgebruik als norm, omdat daar de meeste bronnen van beschikbaar zijn. Dit geeft een vertekend beeld. Bij een succesvol standaardiseringsproces moet een taal niet alleen geïdentificeerd en gecodificeerd worden, maar ook aanvaard door alle gebruikers. Door het taalgebruik zowel van beneden naar boven, als van boven naar beneden te onderzoeken, trachten de auteurs de zogenaamde 'witte vlekken' uit de taalgeschiedenis op te vullen (Van der Wal 2006).

Dit overzichtswerk gaat heel systematisch tewerk, met telkens drie hoofdstukken voor elke taal, een per eeuw, voorafgegaan door een handige samenvatting. Voor elke eeuw wordt er gekeken naar een bepaalde taalvorm; voor het Nederlands is dat bijvoorbeeld de vorming van de genitief en negatie, of variabelen in spelling. De inleiding geeft een grondige theoretische achtergrond en een globaal overzicht van alle hoofdstukken, met vergelijkingen daartussen. Om die reden is het een handige tekst voor docenten taalkunde wereldwijd die op zoek zijn naar een goede inleiding op de historische sociolinguïstiek, met toepassing op enkele Europese talen.

Wie alledaagse taal uit de periode 1600-1900 wil onderzoeken, heeft bronnen nodig die het spontane taalgebruik benaderen, om die met de normerende werken te vergelijken. Denk daarbij aan persoonlijke en zakenbrieven, dagboeken en reisverslagen, met daarin een goede vertegenwoordiging van verschillende sociale lagen, leeftijden, geslachten en regionale afkomsten. Een van de redenen waarom historisch sociolinguïstisch onderzoek de laatste decennia zo'n ontwikkeling heeft gekend, is de digitalisering van voorheen onbekende of onbeschikbare bronnen, die nu vrij beschikbaar en online doorzoekbaar zijn op deze variabelen. Dat is niet zo evident voor alle talen, maar het Nederlands vaart niet slecht. Een goed voorbeeld hiervan uit de zeventiende en achttiende eeuw, is het 'brieven als buit' corpus (www.brievenalsbuit.nl), dat ook het onderwerp vormde van het tweede boek in de reeks *Advances in Historical Sociolinguistics* (Rutten & Van der Wal 2014), dat overigens als gratis e-book beschikbaar is. Het betreft een collectie van ruim duizend brieven uit gekaapte schepen, teruggevonden in de archieven van Kew (V.K.). Het mooie aan deze brieven is dat ze uit alle bevolkingslagen komen en een combinatie bevatten van formule-achtige bewoordingen en spontaan, op mondelinge taalgebruik lijkende tekst, waardoor ze ideaal zijn voor dit onderzoek.

De zeventiende eeuw wordt gezien als een beginpunt voor de standaardisering van Europese talen, omdat er door toenemend nationaal en internationaal verkeer nood ontstaat aan een norm. Dit geldt ook voor het leren van een vreemde taal of grammatica-onderwijs op basis van het Latijn voor de jongens van de elite. Deze nood is pragmatisch en uit zich aanvankelijk in werken over de spelling en later ook andere grammaticale aspecten. Die beschrijvingen zijn niet altijd prescriptief, en er is nog maar weinig sprake van een metalinguïstisch discours, waarin verschillende auteurs eenzelfde norm naar voren schuiven of elkaar becommentariëren. Een uitzondering is mogelijk de Franse situatie, waar een concept van taalzuiverheid al in de zeventiende eeuw opgang maakt. Het is belangrijk op te merken dat wat er beschreven wordt vaak simpelweg een reflectie is van het eigenlijke gebruik, en dus niet altijd als een top-down voorschrift moet worden beschouwd. Daarbij komt dat de toegang tot taalbeschouwelijke werken meestal beperkt blijft tot de hogere lagen van de samenleving, en er gaat bijgevolg weinig invloed van uit op de lagere klassen.

In de hoofdstukken over het Nederlands van de zeventiende en achttiende eeuw ligt de nadruk op het taalgebruik in het centrum van het taalgebied, namelijk de provincies Holland, Utrecht en Zeeland. In de zeventiende eeuw zien we dat een nieuwe taalnorm, zoals de verwerping van de dubbele negatie, maar heel beperkt ingang vindt, en er blijkbaar nog geen stigmatiserende kracht van uit gaat. Schrijvers als Hooft en Vondel zijn er wel mee vertrouwd en beginnen de dubbele negatie in de loop van de eeuw minder te gebruiken. De geleidelijke toename van de enkelvoudige negatie kan overigens evengoed een afspiegeling zijn van een

verandering in het mondelinge taalgebruik, die daarom ook opgetekend werd in de naslagwerken. De taalverandering is dus niet per se een gevolg van de normering.

De achttiende eeuw manifesteert zich als een periode waarin standaardtalen consolideren. Taal wordt ook meer een belangrijk sociaal kapitaal, een teken van opleiding en klasse, iets wat de middenklasse erg aantrekt. De toenemende taalvoorschriften leiden zo mee tot de stigmatisering van de taal van lagere sociale groepen. Aangezien taal ook deel begint uit te maken van een politieke standaardtaalideologie waarbij nationale eenheid vooropstaat, verdwijnt de sympathie voor sociale en ook regionale variatie in de taalbeschouwende literatuur. Dat wil niet zeggen dat de standaardisering rond is en taalvariatie verdwijnt, maar eerder dat het bewustzijn errond vergroot. De geschreven teksten tonen nog wel degelijk variatie, maar in bepaalde formuleringen en registers begint die zich te beperken tot lagere socio-economische groepen en vrouwen.

Voor het Nederlands in de achttiende eeuw is er relatief weinig bewijs dat de schrijvers uit het 'brieven als buit' corpus zich aan de genormeerde vormen hielden. De normerende werken richten zich in die periode dan ook aanvankelijk op de hogere registers, wat verklaart waarom we ze minder terugvinden in persoonlijke correspondentie. Naar het einde van de eeuw toe breidt het bereik van taalnormen zich uit naar een bredere laag van de bevolking, conform de ontwikkelingen elders in Europa. In 1797 wordt Matthijs Siegenbeek in Leiden benoemd tot eerste hoogleraar Nederlands en zeven jaar later volgt zijn eerste nationale normerende naslagwerk, de *Verhandeling over de Nederduitsche spelling, ter bevordering van eenparigheid in dezelve*.

De negentiende eeuw is overal een periode van verdere nationalisering van taalnormeringspublicaties, die steeds meer ten dienste staan van het onderwijs dat in die periode behoorlijk ontwikkelt en groeit. De kennis van een nationale landstaal wordt daarbij sterk aan burgerschap gekoppeld. Zo ook in België in deze periode van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden, waar het Nederlands de nationale taal wordt voor het hele gebied. Het hoofdstuk over het Nederlands buigt zich daarom over de woelige taalsituatie in België, met name Vlaanderen, en meer specifiek de periode 1815-1830. De analyse in dit hoofdstuk richt zich dan ook op de taal die voorgeschreven wordt in talrijke taalkundige werken, maar ook op de taal die de taalkundigen zelf bezigen in die geschriften. Je zou verwachten dat die hetzelfde is, maar dat is niet altijd zo. Dat zou erop kunnen wijzen dat de auteurs in het begin van de periode de wind uit Nederland voelen waaien, en dat ook in hun werken opnemen. Zo besteden ze in hun beschrijvingen aandacht aan verschillende acceptabele taalvormen, terwijl ze in hun eigen taalgebruik vaak nog een voorkeur hebben voor de Vlaamse variant. Latere werken neigen echter sterker naar de Nederlandse variant. Een voorbeeld hiervan is de spelling van de <aa>

of <ae>, waarbij <ae> tegen 1830 bijna volledig verdwenen is uit dit soort publicaties.

In vergelijking met de twee hoofdstukken over Nederland, heeft dit hoofdstuk een sterkere nadruk op de ontwikkeling van de norm in de spraakmakende gemeente in Vlaanderen, dan op taalgebruik dat een reeks sociale categorieën reflecteert, zoals geslacht, leeftijd, klasse en regionale afkomst. We lezen hier vooral over de taal van de zogenaamde schoolmeesters, terwijl de Nederlandse hoofdstukken een bredere sociale laag representeren.

De titel van het boek geeft aan dat het om een vergelijkende studie gaat, en de inleiding geeft hiertoe inderdaad een aantal aanzetten, maar de individuele hoofdstukken gaan daar niet echt op in. De analyses zijn echter wel makkelijk te vergelijken door de heldere opbouw van het boek, en de parallelle constructie van de hoofdstukken die telkens na een korte inleiding hun corpus en de huidige norm-situatie beschrijven, gevold door de case studies en een bespreking. *Norms and Usage in Language History 1600-1900* is een belangrijke uitgave voor de historische taalwetenschap en draagt bij aan ons algemeen begrip van standaardtaalontwikkeling. Dat wordt immers nog te veel gezien als een lineair proces waarbij de standaardtaal de andere varianten langzaam maar zeker verdrukt. Dit werk biedt daar de broodnodige nuance, namelijk dat dit proces niet het einde van dialecten en sociale taalvariatie betekent, maar dat het eerder een extra laag aan het verbale repertoire toevoegt.

Rutten, Gijsbert & Marijke van der Wal, *Letters as loot. A sociolinguistic approach to seventeenth- and eighteenth-century Dutch*. Advances in Historical Sociolinguistics 2. Amsterdam en Philadelphia, 2014.

Siegenbeek, Matthijs, *Verhandeling over de Nederduitsche spelling, ter bevordering van eenparigheid in dezelve*. Amsterdam, 1804.

Wal, Marijke van der, *Onvoltooid verleden tijd. Witte vlekken in de taalgeschiedenis*. Amsterdam, 2006.

Over de auteur

Christine Sas is Senior Teaching Fellow aan de afdeling Nederlands op UCL (University College London), waar ze zich sinds 2001 bezighoudt met taalonderwijs en doceert over de relatie tussen taal, ideologie en samenleving. Ze is medeauteur van de *Routledge Intensive Dutch Course* en de *Routledge Intermediate Dutch Reader*. c.sas@ucl.ac.uk